

Centrum Badania Opinii Społecznej

ul. ŻURAWIA 4 skr. pt. 24 · 00-955 WARSZAWA 15

SEKRETARIAT: 28-37-04, 29-35-69
ZESPÓŁ REALIZACJI BADAŃ: 40-56-41
TELEFON DYŻURNY: 21-34-34

MATERIALNE WARUNKI ŻYCIA

/Synteza/

Październik 1987 r.

Opracowanie zawiera uogólnienie wyników badania "Jak nam się żyje"¹ sondującego opinie ludzi na temat warunków życia². Dla wyjaśnienia ocen i oczekiwań społecznych w odniesieniu do warunków życia w kraju i sytuacji materialnej gospodarstw domowych posługujemy się w nim syntetycznymi wskaźnikami w postaci indeksu sytuacji materialnej i indeksu zadowolenia.

1. Oceny ogólnych warunków życia ludzi w Polsce

W wypowiedziach na temat obecnych warunków życia większość społeczeństwa zdecydowanie przeważają określenia krytyczne. Wprawdzie w sposób wyraźnie negatywny ocenia je tylko co piąty mieszkaniec kraju /21,4%/, jednak taki sam wydźwięk mają również określenia "średnio, przeciętnie" /20,5%/, gdyż w opinii badanych oznaczają życie na poziomie zaspokojenia co najwyżej podstawowych potrzeb. Zdecydowanie pejoratywnie zabarwione są także wypowiedzi nie zawierające jednoznacznych ocen, lecz wskazujące na różne niedogodności i trudności życia codziennego oraz na ogólne ekonomiczne uwarunkowania poziomu życia i możliwości zaspokajania potrzeb /28,6%/. Wśród powodów niezadowolenia i obaw najczęściej wymieniano nienadążanie wzrostu płac za tempem wzrostu cen detalicznych /czyli nadmierny wzrost kosztów utrzymania/, złe zaopatrzenie rynku towarów i usług oraz sytuację mieszkaniową.

Polepszenia ogólnych warunków życia większości ludzi w ciągu najbliższych pięciu lat spodziewa się zaledwie co trzeci respondent /31,9%/. Co drugi natomiast oczekuje pogorszenia lub nie przewiduje żadnych zmian /49,3%/. Wiele osób /18,8%/ z lękiem patrzy w przyszłość, postrzega ją jako niepewną, a nawet niebezpieczną. Najmniejszy optymizm w tej kwestii przejawiają przed-

¹ Badanie zrealizowano w dniach 20 stycznia- 20 lutego br. na 1500-osobowej losowej reprezentacji dorosłych mieszkańców kraju /1414 wywiadów/.

² Różne szczegółowe kwestie stanowiące przedmiot badania zostały omówione m.in. w: *Opinie o powodzeniu w życiu i ludziach bogatych*. CBOS czerwiec 1987 r.; *Źródła wrogości i niechęci w naszym społeczeństwie*. CBOS czerwiec 1987 r.; *Poczucie zagrożenia materialnego poziomu życia w podstawowych grupach społeczno-zawodowych*. CBOS lipiec 1987 r.

stawiciele inteligencji i robotników /tab.1/. Warto odnotować, że wypowiedzi respondentów rokujące poprawę warunków życia w przyszłości mają bardzo często charakter życzeniowy lub warunkowy, przewidujące zaś stagnację lub pogorszenie są bardziej kompetentne, oparte na obserwacji rzeczywistości - rejestracji faktów i zjawisk z życia społeczno-gospodarczego /tab.2/.

Tabela 1. Przewidywane kierunki zmian w warunkach życia społeczeństwa za pięć lat według grup społeczno-zawodowych

Grupy społeczno-zawodowe	w procentach			
	Poprawa	Stagnacja	Pogorszenie	Nieemożność oceny lub brak opinii
Inteligencja	23,3	25,0	31,7	20,0
Technicy, pracownicy handlu i usług	32,1	21,2	28,4	18,3
Urzędnicy	33,8	25,7	27,7	12,8
Robotnicy				
- wykwalifikowani	27,7	22,7	33,3	16,3
- niewykwalifikowani	25,4	25,4	25,4	23,8
Rolnicy	36,9	14,8	24,5	23,8
Emeryci i renciści	36,7	22,0	18,6	22,7
Ogółem	31,9	22,8	26,5	18,8

Tabela 2. Przewidywane kierunki zmian w warunkach życia społeczeństwa za pięć lat według charakteru wypowiedzi

Kierunek zmian	w procentach		
	Charakter wypowiedzi		
	twierdzący	życzeniowy	warunkowy
Poprawa	40,5	47,3	12,2
Stagnacja	93,2	2,9	3,9
Pogorszenie	96,2	0,5	3,3
Nieemożność oceny lub brak opinii	73,5	7,0	19,5

Analiza motywów i argumentów użytych przez badanych dla wyjaśnienia sposobu oceny przyszłych zmian w warunkach życia wykazała, że w istocie oceny te są bardziej pesymistyczne niż wskazywałyby na to prosty podział na optymistów i pesymistów. Na kształtowanie się opinii większy wpływ ma ocena własnej sytuacji i zadowolenia z niej niż obiektywna sytuacja materialna. Świadczą o tym zależności między opiniami na temat kierunku zmian w ogólnych warunkach życia w Polsce za pięć lat a poziomem indeksu zadowolenia i indeksu sytuacji materialnej /tab.3 i 4/³. Poziom indeksu sytuacji materialnej nie różnicuje opinii na temat kierunków zmian w poziomie życia społeczeństwa - wśród osób o krańcowo różnym standardzie materialnym odsetki wskazań na poprawę lub pogorszenie warunków bytu są zbliżone. Bardzo wyraźnie natomiast różnicuje je indeks zadowolenia. Wyższe jego poziomy łączą się ze zdecydowanie bardziej optymistycznym postrzeganiem kierunków przyszłych zmian w poziomie życia większości ludzi.

³ Indeks sytuacji materialnej został utworzony na podstawie informacji dotyczących następujących jej elementów składowych: 1/ stan posiadania wybranych dóbr trwałego użytku /telewizor kolorowy, zamrażarka, pralka automatyczna, samochód osobowy, działka rekreacyjna, domek letniskowy/, 2/ standard warunków mieszkaniowych, czyli wyposażenie mieszkania w instalacje i urządzenia /zimna i ciepła woda, wc, c.o., łazienka, gaz z sieci lub butli, telefon/, 3/ dochody przypadające miesięcznie na 1 członka gospodarstwa domowego respondenta. Indeks zadowolenia obejmuje: 1/ ogólne zadowolenie z życia, 2/ zadowolenie z własnej sytuacji materialnej, 3/ zadowolenie z warunków mieszkaniowych, 4/ zadowolenie z zagospodarowania mieszkania, 5/ zadowolenie z dochodów, 6/ zadowolenie z odżywiania rodziny, 7/ zadowolenie z wyposażenia rodziny w odzież. Wartość obu indeksów mieści się w granicach od 0 do 1000 punktów, przy czym górna granica oznacza najwyższy standard materialny lub najwyższy poziom zadowolenia. Średnia wartość indeksu sytuacji materialnej /z wyłączeniem grupy rolników indywidualnych, w przypadku których brak jest informacji o dochodach/ wynosi w badanej zbiorowości 557, indeksu zadowolenia zaś /dla wszystkich grup społecznych/ 553 punkty.

Tabela 3. Przewidywane kierunki zmian w warunkach życia społeczeństwa za pięć lat w zależności od poziomu ogólnego zadowolenia z sytuacji materialnej

w procentach

Poziom indeksu zadowolenia	Poprawa	Stagnacja	Pogorszenie	Niemożliwość oceny lub brak opinii
Najniższy	17,9	20,0	39,3	22,8
Niższy	19,9	26,2	31,8	22,1
Przeciętny	31,9	21,9	27,0	19,2
Wyższy	38,7	23,8	20,2	17,3
Najwyższy	54,6	21,7	13,8	9,9

Uwaga - Poziomy indeksu zadowolenia zostały określone na podstawie podziału decylowego wartości indeksu dla całej zbiorowości. Poziom najniższy jest wyznaczony przez najwyższą wartość indeksu dla pierwszego decyla; niższy - przez wartość decyla drugiego i trzeciego, przeciętny - czwartego, piątego, szóstego i siódmego; wyższy - ósmego i dziewiątego; najwyższy - dziesiątego.

Tabela 4. Przewidywane kierunki zmian w warunkach życia społeczeństwa za pięć lat w zależności od poziomu indeksu zadowolenia z sytuacji materialnej

w procentach

Poziom indeksu zadowolenia	Poprawa	Stagnacja	Pogorszenie	Niemożliwość oceny lub brak opinii
Najniższy	31,3	17,8	26,3	24,6
Niższy	33,2	22,2	22,0	22,6
Przeciętny	31,1	24,5	27,2	17,2
Wyższy	30,7	26,1	31,8	11,4
Najwyższy	29,2	30,3	30,3	10,2

Uwaga - Poziomy indeksu sytuacji materialnej zostały wyznaczone tak jak w przypadku indeksu zadowolenia.

2. Oceny własnej sytuacji materialnej

Postrzeżenie ogólnych warunków życia i szans na ich poprawę w bliskiej przyszłości istotnie wpływa na oczekiwania dotyczące kierunków zmian w sytuacji materialnej własnych gospodarstw domowych. Spodziewający się pogorszenia warunków życia społeczeństwa oczekują przede wszystkim pogorszenia lub stagnacji własnej sytuacji materialnej w ciągu najbliższych miesięcy i odwrotnie - oczekiwaniu poprawy ogólnych warunków życia częściej towarzyszy przekonanie o poprawie lub co najmniej utrzymaniu własnego gospodarstwa domowego na dotychczasowym poziomie /tab.5/. Ogólnie najczęściej osób /39,9%/ liczy na utrzymanie w ciągu najbliższych 12 miesięcy dotychczasowego poziomu życia, nieco częściej oczekuje się pogorszenia niż poprawy. Przy wydłużeniu okresu prognozowania do pięciu lat znacznie wzrasta poczucie braku pewności jutra i obawy o przyszłość /z 17 do 38,4%/. O stabilności własnej sytuacji materialnej w tym okresie jest przekonanych tylko 15,8% respondentów /tab.6/.

Tabela 5. Prognozy zmian własnej sytuacji materialnej w ciągu najbliższych 12 miesięcy w zależności od przewidywań co do warunków życia większości ludzi w kraju za 5 lat

Kierunek zmian w warunkach życia	Prognozy zmian we własnej sytuacji materialnej			Niemożność przewidzenia lub brak opinii
	poprawa	stagnacja	pogorszenie	
Poprawa	32,8	42,6	11,6	13,0
Stagnacja	20,5	49,4	21,4	8,7
Pogorszenie	12,5	36,3	39,7	11,5
Niemożność przewidzenia lub brak opinii	13,2	28,7	18,1	40,0
Ogółem	20,9	39,9	22,2	17,0

Tabela 6. Przewidywane kierunki zmian we własnej sytuacji materialnej za pięć lat według grup społeczno-zawodowych

Grupy społeczno-zawodowe	w procentach			
	Poprawa	Stagnacja	Pogorszenie	Niemożliwość oceny lub brak opinii
Inteligencja	25,0	10,0	31,6	33,4
Technicy, pracownicy handlu i usług	26,6	18,3	16,5	38,6
Urzednicy	29,1	18,2	24,3	28,4
Robotnicy				
- wykwalifikowani	34,2	14,1	15,2	36,5
- niewykwalifikowani	25,6	19,4	13,9	41,1
Rolnicy	31,7	12,9	14,2	41,2
Emeryci i renciści	15,9	17,4	17,0	49,7
Ogółem	29,2	15,8	16,6	38,4

Większość gospodarstw domowych /75%/ może obecnie pozwolić sobie na zaspokojenie jedynie podstawowych potrzeb, przy czym 28,6% spośród nich musi ograniczyć się wyłącznie do niezbędnego minimum /tab.7/. Taki poziom życia zapewniają miesięczne dochody /wraz z dodatkowymi zarobkami/, które są przeciętnie o 32,8% za niskie w stosunku do dochodów uznanych przez respondentów za niezbędne dla zaspokojenia podstawowych potrzeb w skali miesiąca. Oznacza to, że gospodarstwa domowe funkcjonują w zasadzie bez możliwości gromadzenia oszczędności. Brak rezerwy pieniężnej w gotówce, w PKO lub w innej formie deklaruje aż 56,6% dorosłych mieszkańców kraju. Spośród tych, którzy mają jakieś rezerwy /43,4%, 69,0% może utrzymać się z nich najwyżej 2-3 miesiące, 18,3% - około pół roku, tylko 12,7% dłużej niż pół roku. Można więc powiedzieć, że gospodarstwa domowe większości dorosłych mieszkańców kraju nie są przygotowane na nieprzewidziane wydatki i żyją w obawie o możliwości zaspokojenia podstawowych potrzeb. Ich głównym problemem jest utrzymanie dotychczasowego standardu życia.

Tabela 7. Poziom zaspokojenia potrzeb w podziale na grupy społeczno-zawodowe

w procentach

Grupy społeczno-zawodowe	Miesięczne dochody wystarczają na zaspokojenie potrzeb na poziomie			
	minimalnym	podstawowym	nieco powyżej podstawowego	znacznie powyżej podstawowego
Inteligencja	10,0	48,3	33,3	8,4
Technicy, pracownicy handlu i usług	16,5	47,7	29,4	6,4
Urzednicy	20,9	50,0	25,7	3,4
Robotnicy				
- wykwalifikowani	25,9	54,4	15,1	4,6
- niewykwalifikowani	38,8	47,3	9,2	4,7
Rolnicy	23,9	42,6	23,5	10,0
Emeryci i renciści	47,5	39,8	9,2	3,5
Ogółem	28,6	46,4	19,7	5,3

Potwierdza to poziom indeksu ogólnego zadowolenia z życia oraz z badanych elementów warunków życia. Jest on na granicy pomiędzy zadowoleniem i niezadowoleniem i świadczy o dużym napięciu nastrojów społecznych. Wartość indeksu zadowolenia jest nieco wyższa wśród rolników, inteligencji oraz techników i pracowników handlu i usług /tab.8/, najniższa zaś w grupie emerytów i rencistów oraz robotników niewykwalifikowanych.

Indeks zadowolenia jest dość silnie skorelowany z subiektywnymi odczuciami dotyczącymi poziomu konsumpcji gospodarstwa domowego. Spośród najmniej zadowolonych 76,3% ma miesięczny budżet gwarantujący tylko niezbędne minimum, a 21% - zaspokojenie jedynie podstawowych potrzeb. Jednak również w grupie najbardziej zadowolonych 38,1% zaspokajają tylko podstawowe potrzeby /w tym 7,9% na minimalnym poziomie/, przy niższym zaś poziomie zadowolenia aż 63,6% /w tym 11,4% na minimalnym poziomie/ - tabela 9. Także standard materialny pozwala na zaspokojenie wyłącznie podstawowych potrzeb /93,8%/, jednak również przy najwyższym i wyższym standardzie sytuacji material-

Tabela 8. Poziom indeksu zadowolenia w różnych grupach społeczno-zawodowych

Grupy społeczno-zawodowe	Średnia wartość indeksu w grupie punkty	Poziom indeksu zadowolenia				
		najniższy	niższy	przeciętny	wyższy	najwyższy
%						
Inteligencja	588	10,0	16,7	33,3	28,3	11,7
Urzednicy	551	7,4	20,3	47,3	16,2	8,8
Technicy i pracownicy handlu i usług	586	7,3	13,8	40,4	27,5	11,0
Robotnicy						
- wykwalifikowani	542	8,7	20,5	46,6	18,2	6,0
- niewykwalifikowani	501	14,6	24,6	43,1	16,2	1,5
Rolnicy	604	7,3	9,9	39,1	26,2	17,5
Emeryci i renciści	521	15,5	24,2	32,2	19,7	8,4

Tabela 9. Poziom zaspokojenia potrzeb w gospodarstwach domowych a poziom ogólnego zadowolenia

w procentach

Ocena poziomu konsumpcji	Poziom indeksu zadowolenia				
	najniższy	niższy	przeciętny	wyższy	najwyższy
Miesięczne dochody wystarczają na zaspokojenie:					
- podstawowych potrzeb na minimalnym poziomie	76,3	49,0	22,4	11,4	7,9
- podstawowych potrzeb	21,5	43,9	56,1	52,2	30,2
- nieco więcej niż podstawowych potrzeb	1,5	6,3	19,0	31,5	35,7
- znacznie więcej niż podstawowych potrzeb	0,7	0,8	2,5	4,9	26,2

nej bardzo duże odsetki badanych /odpowiednio 36 i 63%/ zaspokajają zaledwie podstawowe potrzeby /tab.10/. Tak więc nawet dobrej sytuacji materialnej towarzyszą często odczucia zaspokojenia zaledwie podstawowych potrzeb, z drugiej zaś strony nawet ten poziom konsumpcji może być oceniany jako satysfakcjonujący.

Tabela 10. Poziom zaspokojenia potrzeb gospodarstw domowych a poziom indeksu sytuacji materialnej

w procentach

Ocena poziomu konsumpcji	Poziom indeksu sytuacji materialnej				
	najniższy	niższy	przeciętny	wyższy	najwyższy
Miesięczne dochody wystarczające na zaspokojenie:					
- podstawowych potrzeb na minimalnym poziomie	46,3	44,0	26,0	10,8	5,6
- podstawowych potrzeb	47,5	43,1	49,7	52,2	30,4
- nieco więcej niż podstawowych potrzeb	4,5	12,0	19,6	29,0	44,9
- znacznie więcej niż podstawowych potrzeb	1,7	0,9	4,7	8,0	19,1

Indeks zadowolenia jest w dużym stopniu zbieżny z subiektywną oceną własnej sytuacji materialnej. Ocena ta wyjaśnia 44,7% całego zróżnicowania ogólnego indeksu zadowolenia, podczas gdy rzeczywista sytuacja materialna /mierzona stanem posiadania dóbr trwałych, standardem mieszkania i poziomem dochodów/ średnio w 10%, przy czym w największym stopniu w grupie inteligencji - w 16% - oraz osób powiązanych z rolnictwem - 13,0% /z wyłączeniem rolników indywidualnych/. Są to grupy o krańcowo różnym standardzie materialnym: wyższym i najwyższym cechuje się 56,6% przedstawicieli inteligencji, najniższym i niższym - 65,8% rolników /tab.11/.

Okazuje się więc, że wprawdzie obiektywnie gorszej sytuacji materialnej częściej towarzyszą mniejsze wartości ogólnego indeksu zadowolenia i odwrotnie /tab.12/, to jednak generalnie

Tabela 11. Standard sytuacji materialnej w różnych grupach społeczno-
-zawodowych

Grupy społeczno- -zawodowe	Średnia wartość indeksu w grupie punkty	Poziom indeksu sytuacji materialnej				
		najniż- szy	niższy	przecię- tny	wyższy	najwyż- szy
		%				
Inteligencja	748	0,0	6,7	36,7	21,6	35,0
Urzednicy	612	4,7	17,6	48,6	20,3	8,8
Technicy i praco- wnicy handlu i usług	617	2,8	19,3	46,8	21,1	10,0
Robotnicy						
- wykwalifikowani	561	8,0	29,2	43,9	14,0	4,9
- niewykwalifiko- wani	497	25,4	23,1	40,0	8,5	3,0
Rolnicy /z wyłąc- zeniem rolników indywidualnych/	460	34,2	31,6	25,2	6,3	2,7
Emeryci i renciści	503	19,7	35,2	33,3	8,3	3,5

Tabela 12. Zależności między ogólnym zadowoleniem i poziomem sytuacji
materialnej

Poziom indeksu sytu- acji materialnej	w procentach				
	Poziom indeksu zadowolenia				
	najniż- szy	niższy	przecię- tny	wyższy	najwyż- szy
Najniższy	23,7	27,6	35,9	8,9	3,9
Niższy	12,5	25,3	39,6	16,2	6,4
Przeciętny	8,5	18,5	44,8	19,5	8,7
Wyższy	4,0	11,9	40,9	28,4	14,8
Najwyższy	5,6	4,5	29,2	29,2	31,5

zadowolenie jest dość słabo skorelowane z obiektywną sytuacją materialną. Oznacza to, że decydują o nim w dużej mierze czynniki psychiczne, świadomościowe, w tym zwłaszcza oczekiwania i aspiracje. W związku z tym poczucie deprivacji potrzeb jest stosunkowo niezależne od rzeczywistego poziomu sytuacji materialnej. Może ono być równie silne przy zdecydowanie odmiennych jej poziomach.

3. Postrzeganie możliwości realizacji oczekiwań związanych z materialnym poziomem życia

Dobra sytuacja materialna jest uznawana przez ludzi za jeden z podstawowych warunków powodzenia życiowego. Odpowiadając na pytanie, co to znaczy, że komuś dobrze się w życiu wiedzie, 54,2% badanych wskazało wyłącznie na materialne aspekty udanego życia; w tym w pierwszej kolejności na: wysokie dochody /48,2%/, stan posiadania /34,8%/, dobrą sytuację materialną /30,6%/ oraz wysoki poziom konsumpcji i zaspokojenia potrzeb /22,3%/. Pozamaterialne wskaźniki powodzenia życiowego, takie jak: szczęśliwe życie rodzinne i osobiste, zdrowie, satysfakcja z wykonywanej pracy, pozycja zawodowa i społeczna, znajdują się na dalszych miejscach. Niepokojąco niska pozycja wartości pozamaterialnych w ogólnej hierarchii uwarunkowań powodzenia życiowego jest przypuszczalnie symptomem przewartościowości i zmian w świadomości społecznej dokonujących się na skutek kryzysu i degradacji materialnego poziomu życia większości społeczeństwa.

Obniżenie stopy życiowej i sprowadzenie aspiracji większości gospodarstw domowych do poziomu walki o przetrwanie, o utrzymanie osiągniętego standardu zaspokojenia potrzeb pozostawiło trwałe ślady na systemie wartościowania. Mimo wzrostu konsumpcji i osiągnięcia w niektórych dziedzinach stanu sprzed okresu kryzysowego załamania w świadomości ludzi utrwala się przekonanie o braku możliwości awansu materialnego drogą legalną, poprzez uczciwą pracę i zwiększony wysiłek. Zdaniem badanych, w naszym kraju wzbogacić się można przede wszystkim przez działania sprzeczne z prawem lub wykorzystywanie pozycji zawodowej i posiadanej władzy⁴. Brak wiary w poprawę warunków życia większości

⁴ Problem ten został omówiony w opracowaniu: *Opinie o powodzeniu w życiu i ludziach bogatych*. CBOS czerwiec 1987 r.

ludzi w kraju w najbliższych latach, a także sytuacji materialnej własnego gospodarstwa powoduje, że różnice w płacach i stanie majątkowym są uznawane za najpoważniejsze źródła wrogości i niechęci w naszym społeczeństwie. Istotne znaczenie konflikto-genne przypisuje się też posiadanej władzy oraz zajmowanemu stanowisku⁵ - jednym z najskuteczniejszych, w odczuciach ludzi, sposobów osiągania dobrej sytuacji materialnej.

Poczucie degradacji materialnego poziomu życia obecne w świadomości społecznej ma ważne reperkusje o znaczeniu politycznym. Niezadowolenie z ogólnych warunków życia w kraju oraz z własnej sytuacji materialnej w połączeniu z brakiem realnych szans na jej poprawę w najbliższej przyszłości przenosi się bowiem na postawy polityczne oraz oceny ustroju i sposobu sprawowania władzy. Biorąc pod uwagę, że prawie połowa społeczeństwa /45,2%/ nie ma wyraźnie ukształtowanych poglądów politycznych oraz że dobra ocena własnej sytuacji materialnej i ogólnych warunków życia wyraźnie częściej łączy się z aprobującym typem afiliacji politycznych, krytyczna zaś z typem opozycyjnym, zjawisko to może przybierać na sile i stać się podłożem konfliktu społeczno-politycznego.

⁵ Szczegółowo na ten temat w opracowaniu: *Źródła wrogości i niechęci w naszym społeczeństwie*. CBOS czerwiec 1987 r.